

Lugossy József nyelvbölcselete.

— Első közlemény. —

„ . . . grandiose immortal cosmogonic dreams in which one dreams to carry the world on one's breast, to touch the stars, to possess the infinite. Divine moments, hours of ecstasy, when thought flies from worlds to worlds, penetrate the great enigma. Visits from the Muse Urania, who pours into the heart the tranquil intoxication, if not the authority of genius' — moments of irresistible intuition, in which a man feels himself great as the nature.“ AMIEL.

Az a férfi, a kiről röviden szólni akarok, nem volt első rangú tudósunk; felfedezéssel korszakot nem alkotott, hatást, legalább állandót és nagykörűt éppen nem tett; de megérdemli, úgy hiszem, hogy neve az irodalom körében megemlítették, sőt azt is, hogy ez által emlékezete az utóbbi időnek áthagyassék. És mivel nem éppen szokott úton járt, felőle a mit tudunk, fel kell jegyeznünk, nézeteit lehető hűséggel tolmácsolnunk. Lehet olyan nézete, melyet kora és a jelen kor elítélt; de az utóbbi idők módosítva, enyhítve elfogadnak. Lehetnek munkái, melyeket jól kezdett, melyek a folytatást megérdemlik; tehát figyelembe kell ajánlanunk. Lehetnek tévedései, túlzásai, melyek a jelen és következő nemzedéknek tájékozó tanulságul szolgálhatnak. És bizonyval volt egyszerű lelkű, önzetlen buzgósága, melyet tévedéseiben szánni, túlzásaiban is méltányolni, általában pedig ismerni és bizonyos fokig követnünk kell.

Ott a hol működött, és egész kedvvel s az illető testületek méltánylása mellett és huzamosan működött, a debreczeni főiskolában és a m. tud. akadémiában, még eddig nem szóltak róla, úgy hogy pályáját ismertették, tanulságosan leírták, érdemét fontolgatták s helyét a tudomány történetében megállapították volna. Halálától

egy jó darab idő — már hét év — eltelt. Félő, hogy több is eltelik, és éppen annyi telik el, a mennyi elég lesz, hogy végkép eltemesse; mert hiszen a mi korunk erősen és sokat tanuls talán éppen e miatt sokat és gyorsan is felejt; és ez által sokat veszít. És nem tudni, melyik hasznosabb, az-e, a mit tanul, vagy a mit elfelejt. Sok vesztetni valója pedig a mi irodalmunknak és tudományosságunknak nem igen van. . . . Talán szabad lesz hát e tudósunkról, ha nem bő és részletei által vonzó életírásban is, melyekhez adatokat nem szerezhettem, de legalább tanítói és írói működése tárgyias leírásával és méltatásával röviden szólni, addig is, míg hivatottabbak más téren ismertethetik.

I.

Lugossy József Felső-Bányán 1812-ben született. Atyja József, lelkész volt, szép tudományos képzettségű, tanulgató, könyvet gyűjtő ember, különösen a magyar régibb elmeművek kedvelője. Hogy a mi tudósunk gyenge korától fogva élete fogytáig annyira szeretett és tudott gondolkozni, tanulni és tanítani, sokkal inkább, mint írni és tudósan szerepelni, annak egyik és főokát érdemes atyjában és házi komoly neveltetésében kell keresni. Még könyvtárának, éppen magyar könyvtárának is alapja innen ered és egy nevezetes része apai hagyatékából állott. Elemi tanulása után Debreczenbe vitték, hol még akkor Csokonai költői lelkének melege terjengett az iskolai életben; másfelől pedig alapos classikai oktatás, komoly rend és fegyelem uralkodott. Az életben, még e mellett, nem említvén a meglevő jelesek, néhány előbbi lelkes és tevékeny természet-tudós utóhatása volt érezhető. Földi már rég nem élt, Diószegi, Fazekas szintén, de ezek lelkét a szelid Szentgyörgyi, Kazinczy barátja és ellenfele örökölte s a természet szeretetét terjesztette Természethistoriájával (Állattan), mely az elemi iskolákban, már a 20-as évektől fogva, elbeszélgetés és beszélgetés igen jó módszerével sikeresen taníttatott. És élt egy, kinek leginkább köszönhette, köszönte is, egyfelől a természet szeretetét, az avval foglalkozás örömét, másfelől az anyai nyelv buzgó tanulására, lelkes és kitartó vizsgálására az ösztönt. Ez Kerekes Ferencz volt. Hihető, kevesen ismerik már ma szaktudósok közül ezt a szerény, bár önérzetes, sokat tanult, de keveset szerepelt, talán kevesekre, de nagy

hatást tett embert. Az akadémiánál versenyzett felsőbb mennyiség-tani munkája koszorút nem nyert, e téren nem forgott dicsőséggel — bár ennek határait elvezetni tanítványait szép világos előadással és nagy haszonnal szokta —; talán hát nem érdemli távolra is a dicséretet, a jó emlékezetet. Talán míg mindent megérteni, egyszersmind az elemek tanulóinak is érthetővé tenni akart, homályos lett, vagy elmaradt; nem mehetett addig a meddig mások, nem tovább, mint a meddig a tudománynak népszerűsíthető része tart, s ezentúl nem járt biztosan. Vagy soha érzései oda játszása nélkül nem tanulhatván, érzései nem engedtek kellő higgadtságot elméjének, hideg határozottságot fejtegetéseinek. Elég az, hogy ez a férfi, ki négy évnél többet töltött külföldön természettaniak tanulása, természetbeli kutatások végett, ki már ifjú korában egy a chemiai elemekről szóló német munkát adott ki, mint mondják az akkoriaktól méltányolat, költői és komolyan tudományos irányú, mindenek felett pedig tanításában szíves, lelkes és leírhatatlanul buzgó ember volt, munkálkodásában sokoldalú, vagy talán csak egyoldalú, de oly értelemben, hogy mindent a természet tudományához tartozónak ismert, ahhoz szeretett volna kapcsolni. Jó kedvében fordította Virgil Georgiconját és irt Ludas Matyihoz tréfás előszót versekben, majd vastag kötetet a m. nyelvről és általában nyelvügyi dolgokról; de mindenek felett hatalmasan hirdette és terjesztette a természet szeretetét és míg e munkája közben műszokat alkotott, egyszersmind a szók elemzésére, származtatására is utat szeretett mutatni.

Ez adta meg az irányt Lugossynak, hogy egész életében épen úgy szerette a természetet élvezni és tanulni, mint a nyelvekkel, azokban a gondolatok életével, változásaival, tehát szóelemzéssel, — itt is a természetes élet és tenyészet érdekei — foglalkozni, és hogy ama tudományok lelke vezesse ez utóbbinak körében, a természeti erők és szellemiek funkcióját keresse és találja itt is minden lépten.

Már gyenge ifjú korában kitűnt, közfigyelem és szeretet tárgya volt a „kis Lugossy”. Mert valóban kicsi term tű, gyenge testalkatú és kedves viseletű volt. Benn a főiskola körében és vidéken, hova elvetődött, általában kedvelték, kényeztették. Ünnepi szolgálataiért az egyházak, pártfogók gazdagon jutalmazták. Volt benne vonzó költői hajlandóság, regényesség. Ha mások e század első ti-

zedeiben a távol keletre vagy utóbb északra indultak honkeresés végett, ő is elindult egy kis útra, nem ily czélből ugyan, de — hiszen ez is korszerű volt — egy jobb hazának megnézése végett. Tizenhat éves korában, vagy a tájon, egy társával Schweizba indult szöкке, tanítói és övéi tudta nélkül: Tell Vilmos és a szabadság hazájába, a Clauren legközelebb lefordított Mimilije által ifjú léleknek oly csiklandón vonzóvá tett respublikába. Részletes adatok nélkül irván, nem mondhatom meg, mi és hogyan történt tovább; elég, hogy maga a szándék és kezdemény igaz, — s ez még vonzóbbá tette nevét és jellemét. A tanuló ifjúság kedveltje és példánya lett, kit majd az iskolai költészeti osztály tanítójává tettek, csak egy-két évre az akkori szokás szerint. Emlegették, hogy költői munkája már ez időből számos volt; igaz is, hogy a költői osztály tanítója szüntelen iratta a verseket — ekkor már magyarokat is —, ily alkalommal a mint javitgatott, maga is irt, rögtönzött verseket, melyek ott a növendékeknek példányul szolgálhattak, de megmaradásra, sajtóra érdemesek alig voltak. Az ilyekből, ha voltak is, tudunkra nem adott ki semmit. Hogyan lépett fel mégis, mire terjedt ebbeli munkássága, utóbb kimutatjuk.

Egyházi pályára lépett. Már theologia-tanuló korában költői lelkének egész hevével és valódi hivatással készítette egyházi beszédeit, a már megállapodott új nyelvnek egész kincsét és erejét felhasználva, és beszédeiben az új elbeszélő költés és széppróza virágos stílját alkalmazva. A lelkes tartalmat lelkes elmondás tette tökélyessé. A modern egyházi szónoklatot itt is megalapította egy-két jeles szónok, előkelő lelkész; ezektől tanult, közülök többet meg is haladt volna, ha sorsa kedvez vala. Ha a mennyből levert kevély angyalról Luciferről, a hajnal fiáról szólott, vagy arról, hogy az ígéret földére érkezett zsidókat miként hívja fel Józsué az igaz istenek és a hamis istenek között való választásra („Válasszatok magatoknak, a kit tiszteljete.”) és általában, a midőn ő prédikált, szűk volt a hely a főiskolai ifjúságnak. Ily napokon csak erről szólott a főiskolában a krónika, az ifjúság körében, mely máskor szerette a tempomot elkerülni.

A főiskolából előbb külföldre ment. Németországban philozophiai és astronomiai előadásokat hallgatott és tanult. Itt lelke a mint a tudomány iránt buzgóbb, másfelől emelkedettebb lett, saját

irányt vett, és mint utóbb meglátjuk, egynémely tanulmányához adatkot, ösztönzést és mintegy felavatást nyert. Majd lelkipásztorságra lépett a szatmári jeles egyházban. És mi eredménynyel? Székfoglaló egyházi beszéde négy óra hosszaiig tartott, testi lelki erőinek olyan megfeszítésével, hogy végül a szónokot ájultan vezették a szószékről lakására, — s a lelkész végkép elhagyta gyülekezetét.

De egyháza s a vallás érdekében olykor-olykor tett valamit. Irt Hegel ellen (Athenaeum-Figyelmező 1839. 513, 589 II.) majd Guzmics ellen, ki Strausz „Jézus életé”-nek merészségét az összes protestánságnak vagyis ennek elvének tulajdonítá (U. o. II. 592, 866 II.) És közlött egyházi beszédet Székács és Török Egyh. beszédek cz. gyűjteményében. És ezekben is magasan járt, mint egykor Luciferében, hol a lelki sötétség eltörléséről szólott s mint minden munkájában igyekezett. A Strausz ellen ismételt megtámadás alkalmából elmondottakat pedig ma is értékes, tartalmas, igaz vallásos protestáns irányú beszédnek tartjuk, kivált azt a részt, mely a protestánságnak a bibliához való viszonyát fejtegeti.

De a lelkészségből neki egéssége és hajlandóságai tekintetében alkalmasabb állásba lépett: tanitóságba. Négy évig volt M. Szigeten mint a lyceum tanára s egy volt ama tanárok közül, kik ennek a helyzeténél fogva igen fontos tanintézetnek tudományos jellemét és becsületét megszerezték. Egész lélekkel és kedvvel tanított itt nyelveket és természettant. És egészen lelkéhez való társat talált a kegyesrendi Hanákban, épen oly emelkedett lelket és természet szeretőt, mint ő maga. Együtt tanulták a természetrajzot a természetben, és annak magyarországi irodalmát és történetét, — melynek aztán Hanák lett első megírója s ezzel szép és nemes munkát végzett. Nem sok idő múlva elváltak egymástól. Hanák már 1844-ben elhagyta Szigetet s miután a forradalmi mozgásokban, leginkább egyházi reformok tervezése által részt vett, a küzdelek végével elhalt, felette egykori kartársa L. tartván meg az akadémiai emlékbeszédet. Lugossy 1845-ben hagyá el Szigetet, hogy Debreczenben a magyar irodalom tanszékébe lépjen, most először. Itt élt, míg 1848-ban a pesti egyetem könyvtárába meghivatott. De ő nem oda, hanem egy Debreczenből Arad vidékére indult csapattal a harczterre ment. Majd a szerencsétlen kimenetel után egy ideig bújdosva és nevelősködve, majd Pesten Toldy körében talált más jelesekkal együtt menedé-

ket és munkálkodást. Itt folytatott nyelvészeti és egyéb tanulmányokat, míg 1851-ben másodszor is Debreczenbe jutott, hol előbb német nyelvet, majd mértant és természettant, ezek után ismét görög nyelvet s végre magyar irodalmat és nyelvtudományt tanított 1857 óta. Itt érte 1861-ben agyszélhűdés, mely miatt tanári állását, majd lakóhelyét is elhagyva, atyai örökébe F. Bányára költözött. Itt javult meg egészsége annyira, hogy debreczeni barátai és tisztársai eszközésére 1872 után ismét, bár rendkívüli előadásokat tarthatott, tanítván egész ügyszeretettel néhány vállalkozó ifjunak némely régi nyelveket. Hallgatóit többször anyagilag is ösztönözte és néhány növendék tudományos képességét megalapította.

A kezdettől fogva gyenge alkatú, erejét haladó, mondhatni önkínzó szorgalommal tanult ember, élete 72-ik évében 1884 márczius hóban húnyt el, ott a hol élete legjobb napjait töltötte, ott a hol leginkább ismerték és méltányolták, Debreczenben.

II.

Életiratát, mondám, nem adhatom. Csak tudományos munkálkodására akarom a nyelvtudomány történetét tanulókat és érdeklőket figyelmeztetni. És egy érdekes, több oldalú írónak több oldalról felmutatását kísértem meg. Ilyenforma sok volt akkor; megismerésök egy nevezetes kornak megismerésére vezet.

Az ő mélyen érző lelke, heves, ideges természete azon idők uralkodó eszméinek tolmácsaihoz, jeles költőinkhez vonzódott. Kazinczy társainak, a Kisfaludya k utódainak hatása alatt állott az irodalom (Még Kisfaludy Sándor élt és irt). Az irodalomnak ekkor kezdődött nálunk nagyban lenni hatása az életre, kivált az iskolai életre. Erre talán inkább volt, mint ma van, vagy lesz valaha. Az ifjúság java a költőkben lelte legfőbb örömét. Olvasta Fáy t, Kisfaludyt stb., énekelte Csokonai mellett Kölcsey ódáit, Vörösmarty és Bajza lyrai műveit. Könyv nélkül tanulta, magától nem az iskola kényszerítésére, Berzsenyi ódáit, Vörösmarty Cserhalmát és Egerét az előbbieken kívül. Mohón várta, leste az Aurora minden kötetét, az Athenaeum számait. Kedvelte Bajza szabad szellemét, éles kritikáját, gúnyos verseit a Kritikai Lapokban; ábrándozott Amerikáról, Bajzával és Barkassal. Vágyva vágyott meglátni az irodalom valamelyik szerény

előkelőjét, a nem palotában lakott akadémiát, a szegényes költőket és tudósokat. És a hazafias szónokokat a megyék gyűlésein. Találkozott, ki gyalogszerrel járta be Erdélyt, hogy Wesselényit hallhassa és nagy áldozattal járta meg Pestet, ha netalán valamelyik gyűlésen Széchenyit vagy Vörösmartyt megláthatná titokban, orozva. Vagy hogy a nemzeti színházból egy új darab tartalmát, vagy egy új ének dallamát az iskolatársaknak elhozhassa.

Ez a lélek volt a mi tudósunkban. És ha a költői léleknek kisebb-nagyobb mértékét vehetni fel, és ha a költés és költők forró szerelme már maga is egy része a költői ihlett szellemnek: ő sem volt költői tehetség nélkül. Legalább hő érzése, állandó felhangoltsága, izgékony képzelődések nagyitva, szépítve leíró és festő tehetsége, minden kicsi hatásra fellángolása, minden nagy eszme iránti szünetlen lelkesedése, némelyek iránt való imádása és — minden egyéb iránti közönye ilyen formát mutatnak. Alkotó képzelődése nincsen, s ezért egész joggal költőnek nem mondanók. Csak megalkotakat, meglevőket, úgy előidézeteket kíván és tud sajátos erővel érzékelteni, szemléltetni, érzékileg előmutatni, — az elvont eszméket képekben előtükrözni, a gondolkozó lélek legkisebb mozzanatát, a mint megtestesül, hangokban szóvá alakul, testiképen megszületik. Másfélét fel nem talál, meg nem alkot. Ha találjuk nála nyomát költői léleknek, az nem a mester eredeti találmánya, alkotása az emberi vagy szellemi életből stb. csak az érzések és képzelődés kisebb-szerű színezései, játéka, az érzések forrongásából fel-felmerülő buborékok.

Még iskolai életének végéről való lehet az a kis verse, mely az 1838. augusztusában elhunyt Kölcsey-ről írva, már az évi szeptemberben megjelent az Athenaeumban (1838. II. 387). Kölcsey hamvát keresi a jók hamvai közt, azért, ki annyit szenvedett az emberiség és haza üdveért s kinek hamvai felett a Múzsza meleg könnyet önt. Nagyon középszerű, az akkori idők keresett szólásaitól darabos, általában nehézkes versecske, melynél sokkal könnyedebb és hangulatosabb is telt tőle. Tudjuk, mondók is, hogyan szerette amaz idők ifjusága Kölcseyt, tudjuk hogy imádta L. is, és hogy ha már írt róla, nem tette ezt sem közönyösen, sem kénytelenségből. De ez a műve nagyon gyenge az ő érzéseihez és tehetségéhez, méltatlan a nagy szónokhoz és költőhöz s általan véve tanúsítja, mily messze

marad néha az író tolla az érzéseitől. Más ifjúkori költeményeit (Athenaeum 1839.) mellőzhetjük, valamint ott megjelent fordított elbeszéléseit is, melyeket angolból és olaszból vett.

De komolyabb munkái közben is megszólal a szabadságharc szerencsétlen végén. Szilágyi Sándor M. Emléklapjaiban jelent meg *Hiszkegyistene*. A leveretés végtelen fájdalma ellen a gondviselés hitében kezd gyámolt találni és enyhülni. Minden sorában és szólásában a hazafi fájdalomnak ez a reményleni akarása, reményért, igazságért küzdése és esdése található, a vallásos érzés szenteli meg fájdalmát s enyhíti gyötrelmét. Hangulatosak, egyszerűen lejtők sorai, mikor így szól:

Hiszek egy Istenben, menny és föld Istenében,
Ki megszán egy népet hosszú szenvedésében.

Ekkor (Reguly-Album 1850.) jelent meg egy másik, hasonló tartalmú, szép könnyed lejtésű dala, mely a nemzet eredeteért vándorútra kelt *Jerneyt* és *Regulyt* üdvözli. Valamivel később adta pedig közre s későbbi is lehet az, melyben a hazafi buzgósága a vallásos lélek aggodalmával párosodik, midőn a régít államban, társadalomban és vallásban oktalanul és illetéktelenül újjítatni látja. *Révész I. Figyelmezője* közölte, hihetően célzással azokra, kik az időben vallásos reformot kissé mohón és nagyban terveztek. Az imádságszerű ének így hangzik:

Hatalmas Isten, dicső szt. Háromság!
E vészbe dült, megtévedett Időkben adj erős hitet,
Hogy ős igéd s szentségeid Tisztán megtartsák híveid.
Egyházadat segéld, tartsd meg, Bár néped álnok, rest, hideg;
Igédre hozz áldást, derüt, Hogy terjedezzen mindenütt.
Dolgunk komoly színt váltogat, Nyugtunk sehol sincs itt alatt,
Sok pártdüh, ábránd, szakadás Terjed miként habáradás,
Alázd a büszke lelkeket, Kik fennen hordják fejeket;
Újítanak untalan, pedig Csak szent neved fertőztetik.
Az ügy, melyért fegyverkezénk, Te szent ügyed, nem a miénk;
Azért uram légy gyámolunk, Kik benned bízva harczolunk.

Egészen közlők, mert jellemzőnek találjuk. Több észrevételünk volna rá, ha költőt ismertetnénk. Mert nem tudjuk, mily vallásos újítás az, mely oly szenvedélyes harcrazakelést, szembeszállást tett szükségessé, s mit teszen például az, hogy a szabadság isten ügye,

s nem a mienk. Azt tudjuk, hogy érzékeny lelke félt a gyökeres újításoktól, még a történelmi igazságtól is, ha a régi oltárok ellen fodúlt és azokat kezdé dúlni. Láttuk egy esengő (igen jellemző) levelét, melyben a jeles történettudóst, kit most említünk, barátját, ki a pusztaszeri történetet csupa mondának bizonyítá (S.-pataki füzetek X.), rémülten és esdekelve kéri, hogy a nemzet bálványait össze ne törje. Értjük, hogy annak a sajátságos kormányzatnak, mely törvényeit úgy hozta, hogy az októberben kiadottakat november végére már eltörölte (Dante mondása szerint Purgat. VI. 132—144. v. fai tanti sottili provvedimenti, che a mezzo novembre non giunge quel che, d'ottobre fili), vagy a költő szavai értelméhez közelebb járva, azok finom szövedéke már egy hó alatt megszakadt; nem örült sem ő, sem mások; csak az tetszik vissza, hogy ő, ki a szellem szabadságának hőseiként gyászolja a szombatosokat, itt így retteg a szabadságtól, mely változtathat és újíthat.

Utóbb kimutatjuk, hogy költői lelke kísérte, izgatta, néha csalogatta, ábrándokba bonyolította egyéb munkái közben is. Sőt állítani merjük, hogy tudományos és irodalomfejtegető irataiban igazibb, megragadóbb poéta, mint munkáiban. Az ősi magyar csillagismében, a Hadakútjáról szólóban, melyről a regét táborozás közben a szabad ég alatt tanulta el, több jelét mutatja fel, mint verseiben, az elragadtatásnak és ábrándozó költői képzelődésnek. Költői az a hőség, melylyel a szombatosok énekes könyvéről, az énekekben elterjedt forró érzésről, az általok elárasztott „sábeszi fény”-ről szól. Sőt ily eredetű, legnagyobb részt ilyen állapotjában jött létre az is, a mit a nyelv eredetéről, szépségéről, gazdagságáról, a gyökerek elágazásairól, azok alakulásáról, az érző lélek sejtelmes működéseiről beszél, fejteget. Minden egyes „odább perczenése” a szóelemeknek a nyelv életében, életmozgalmaiban egy-egy villanyos ütéssel jár lelkében; az öröm vagy fájdalom egy-egy rándulása kíséri. Nála a költő képzelődésének ragyogó fénye mindenütt előtűnik. Nem is annyira fény az nála, hanem hevítő erő, mely a gondolkozás minden tárgyát odáig hevíti, hol elvesztve elvont halványságát tárgyiassá, érzékelhetővé, fénylővé és vonzóvá teszi. Néha valódi, néha hamis színt vesz fel. És nála e képzelődés nagyítva színező eszköz, mely a dolgokat nem valódi alakban, de mindig személhetőn és igensokszor tanulságosan állítja elő, mint a tudós mikroszkópja.

De költővé, ki énekei által egy nemzetet tanítson, vezessen, nem lehetett. Nem is kívánkozott erre. Ritkán szólalt meg, mint költő, költői alakban. Többször tudományos tárgyalásaiba emelkedett fel a költő, az újkor költője, a tudomány nagy eredményeit, nagy eszméit tárgyaló költő színvonaláig és élt annak nagy hevével, erős képzelmével. Talán inkább is itt volt költő, mint amott.

Ily tulajdonainak és hajlandóságának felelt meg stílja is. Ez is megérdemel, ha nem bővebb tanulmányt, legalább rövid megtekintést. Egy ember, a ki mindig a magasban jár, vagy legalább magasba igyekszik, kinek hevülése sohasem szűnik, sokszor lázban beszél, nem azt mondja, a mit tud, hanem a mit káprázata diktál, az nem beszélhet úgy, mint más. Ennek fantáziája -- mint már mondók — mindent érzékít, megszemélyesít, vagy legalább színez, szépít. Ez nem beszél, vagy értelmez, hanem szónokol, izgat; ez nem valót valón ír le, hanem virágoz, szivárvány-színekkel áraszt el. A mi frónkat is nem csak a csillagvilág képei, a hozzájuk kötött mondák által érdekesek, ragadjak el s tartják állandó lelkesedésben, hanem a *Szombatos Énekes* könyv egyes szavai is felhevítik. A *Sellő* névben s bizonyynyal még többen is „atyáink lelkének egy-egy szikráját, múltunk egy-egy gyöngyszemecskéjét“ látja. Az *Énekes* k. d. ú. d. szavában zenészetit, *Sellő*-ben nautikai, ugyanabban ismét mythologiai nevezeteket talált (U. M. Muzéum 1852. CXXII. 1.) És különös imádat tárgya a nyelv, melyre alkalmazott magasztaló frázisait mint megannyi hymnus-töredékeket, utóbb említjük meg.

Ekképen stílja általában jellemző reá, de korára nézve is. Ő a 30-as és 40-es évek növendéke volt: a küzdések, majd nagy remények koráé, — a nemzeti epos korában, annak magasztos hatása alatt élt sok másokkal együtt. Úgy volt meghatva, mint Horvát István, majd *Széchenyi* s mások, kiket egy utóbbi csapás kétségbe ejtett. Sokat éreznek, sok fáj nekik, féltékenyek a nyelvre, a nemzetiségre, a nemzeti élet, erkölcs, szokás minden sajátására. Sokat kell elmondaniok. Nem győzik rendben, egymás után, másoknak is, kik hidegebbek, érthetőleg. Ez okozza körmondataik tömörségét, terjedtségét, szóhőséget, szólásaik tarkaságát, féktelen szóhasználatát, bátor újításait, archaismusokat. Az érzések izgalmasan változnak lelkökben, egyik gondolatot másik úzi, míg egymással összezavarodnak. Innen az időszak stíljának köz jelleme. Mert mi

különbség van Széchenyi és nagyobb kortársai, vagy Döbren-
tei és Lugossy előadásmódjában, legalább a fő vonásokra nézve,
alig láthatni át. Innen van a szép-próza írásmódjának közös színe,
közös szólásai, formulái stb. Innen közelebből a mi írónk beszédé-
ben a képek gyors váltakozása, ragyogása, az epithetonok halmozott-
sága, csillogó sokasága. Mert minden fontosabb gondolathoz több
ilyet teszen, néha hármát-négyet, — és mindenütt meg kell említeni,
az érdeklő eszmék mellett, azok kapcsolatait, előzményeit, követke-
zéseit s a körülményeket, a közelebből, távolabbról oda tartozókat.
És aztán ezek az epithetonok néha világosító, értékesítő szerek, né-
hol jelentősök, néhol alig többek, mint valóságos fityegők.

Csak magát a *Harcok* felett tartott emlékbeszédet vegyük elő.
Az ékesszólás hat azzal is, ha a beszélő magán kezdi a beszédét.
Itt mintegy invocatioual a maga keserveit adja elő. Megemlíti, hogy
az öröknyugodt bölcsészet vigasztalásait kereste fel,
annak háborítlan derűjét igyekezett szenvedő arczára öltetni s vidá-
man emelni ezt az itt alanti sirhalmoktól ama fénylakok felé,
az enyészetre hullt porhüvelyektől a megdicsőült szellemekhez
s elfordítva szeméit a percznyi életű hűtlen jelentől bíróilag
tekinteni a végnélküli jövőbe, hol az utókor hálája a zöldellő
emlékezet lakozik s a halandóságban hintett nemes magvak halha-
tatlanságra gyümölcsöznek. (LXXIV. l.)

S aztán a felhevült képzelődésnek tisztán fel nem fogható és
a felhevült beszédnek ki nem magyarázható képek, hasonlatok tűn-
nek elébe. A természetbe kimenekvés a szűk falak közül, valami
nagyot tüntet fel előtte, nagy képnek ábrándjával jár: „Mintha a mű-
vészet boldogságos szűzét látná, az anyává hivatás hófehér liliumát
szerény önmegadással s a bekövetkezendő szenvedések sejtelmének
nagy lelkű legyőzésével fogadni el a látogató angyal kezeiből“. Ho-
mályosan sejtünk valamit, a kép egy részében feltalálható vagy kép-
zelhető, — e mellett valami vonzót, ha a középkoriaktól egyetmást
tanultunk; de az egész félszeg és zavaros marad. Utóbb szól „az
elszánás eskütlen esküjéről“ — „a tűnődőnek hogyan inte Nyitra kies
virányain az anyatermészet“ — „hogy nyomá felavató lángcsókját
lelkesült homlokára“ — „rengetegeiből hálántékára nem hervadó
lombokat körített“ — említi „rokonszenvi barátságot“ — „hogy édes
hazája iránti kötelességei nagyszerű jelenetben újultak fel lelkében“,

hogy az akadémia „tagjává öleli“ stb. Közönyösen semmit semmiről nem mond; sem válogatott tartalmas mondományok és jelzők nélkül. Ezek nélkül öltözetlen volna a beszéd (nuda et incompta oratio). Minősíti a grammatikusokat is. Révai „a nagy úttörő“ a debreczeniek „logothéták“ a Sokféle szerzője „egyike legbuzgóbb hazafi nyelvtudósainknak“ s így tovább. Hunfalvy Pálnak „emelkedett szellemű és jellemű“ melléknevezet jut. Viszont az ő stílja H. P.-tól elég találóan „duskálkodónak“ nevét nyerte.

III.

Sokat foglalkozott a történelmi és irodalmi hagyományok kutatásával. Ily módon gyűjtötte az egyházi régiségeket s ennek jelét adta a Prot. E. I. Lap 1847-iki folyamában egy-két közlése által, majd a m. t. akadémia Történelmi tára I. kötetében (magy. köriratú pecsétek, feliratok). Különösen tanulta pedig az irodalom régibb időkbeli termékeit; ezeket gyűjtötte elete fogytáig. Ilyen maradványok szép számmal voltak most már elzüllött magán könyvtárában s ezek által a m. nemzeti irodalomtörténet, mint tudomány, megalakulását inkább segítette elő, mint egy-kettő kivételével kortársai közül bárki is. Ezért van Toldy F. és Szabó K. gyakori hivatkozások L. magán könyvtárára, az általa felfedezett vagy tisztába hozni segített ritka nyomtatványokra. Innen a nevééről (Toldytól) elnevezett, részleteiben kiadott, nagy részében kiadatlan Lugossy-Codex, mely a XVI. és következő évszáz több becses darabját foglalja magába, 1620 körül másolva. Az ilyekhez való vonzalma határtalan volt és fáradságot, áldozatot nem kimélő.

Mennyire szeretett ilyekkel foglalkozni, mutatja a Szomb. Énekes könyvről, melyet már említünk, az U. M. Muzeum 1850/, folyamában kiadott ismertetése, mely egyszersmind őt magát is leg-hivebben ismerteti s mely talán összes iratai közt legjelesebb, legtöbb oldalú s ha több helyt túlcsapongó is, de valóban legmélyebben járó.

Meglepték őt az énekes könyv tartalmában a melegség és a nagy részben szép forma. Az üldöztetés, a börtönöztetés közben kifejlett ótestamentomi buzgóság, szenvedélyes imádat, küzdés Jehovah ellenségeivel, minő Izrael választott népeé volt. Buzgó tanulója volt a legmagasztosabb, legcsodásabb történetírásnak: a héber ószövetség-

nek. Nála teljes visszhangra találtak az énekek; azért tudott rólok oly nyomosan és lelkesen írni, — ő, ki egykor héber és arab tanulmányai közben úgy megesmerte, megszerette, avatottan fejtegette a sémiekek szellemének irodalmi maradványait.

Egy egész terjedt essayt ír, vagy ha tetszik értekezést; de ez utóbbi nevezet aligha felelne meg a költői melegség és történelmi nagy lelkesedés ilyen szüleményének. Egy magasztaló heves beszéd egy rajongó felekezet és néhány képviselője dolgairól, mely, mellékesen megjegyyezve, midőn némelykor énekeiben önérzettel mondja magát zsidónak, keresztyén voltát látszik megtagadni, a szombatért, — mely különben öntudatlanul, előkészület nélkül, csupa vallásos lelkesedés sugallására nemcsak heves tartalma, de néha művészien szép alaku énekeket alkot. Egy ilyenből egy-két sort mutatok fel:

Szentek e földön ha vagytok,
 Napkeletre vagy napesti
 Földre laktok, innen a
 Nagy mezőn, túl a vizen.
 Valahol országban laktok,
 Úrnak hálát adjatok . . .
 Bátor, ezt mondjátok ennek:
 Szent Urunk és Szent Atyánk!
 Műve mely dicső kezednek
 Nézni nem győzzük csudánk . . .

Ennek csinját, könnyü hanglejtését lehetetlen nem csudálni, kivált annak, a ki talán nem ismeri vagy tekintetbe nem veszi ama másokat, melyek a XVII. század elejéről és utóbbról megmaradtak. Vagy az e százbeli Ács („Aachs“-)féle halotti énekek gyűjteményét, vagy Molnár Albert némely zsoltárját s kivált ezek eredetijét Lobwasser-nél, melyeket ezhelyt ismertetni lehetetlen, de szabad lesz kimondani annyit, hogy ezek közül sokban a rímes-mértékes verseknek jeles példáit találhatni ma is. És hogy a szombatosok némelyik énekköltője, az elébb dicsérve említett természetesség daczára, mint még egy-két e korbéli, formáért, hangzatért sokszor sokat áldozott fel a beszéd értelméből, természetességéből vagy következetességéből. És ez a verselésbeli ügyesség a középkorból származik le.

Ez a dolgozata bizonytságot tesz történelmi nyomozásokhoz való kedvről és hivatásáról. A szombatosok eredetéről, P é c h y Simonról

és ama század egyházi viszonyairól nagy készüléttel, erős szabadság-szeretettel értekezik. E mellett nyelvtudományi kérdésekre is kiterjeszkedik, bőven és buzgón szólván az énekes könyvekről és fejtegetvén azoknak tartalmával, szellemével együtt jeles szavaikat is. Mert annak az időnek némely jelesei, így ő is, oly erős történelem-tanulók s oly erős történelmi érzésű vagy irányú tanulók voltak, hogy minden fontos tüneménynek, tehát nyelvtüneménynek is régiebb mivoltát s eredetét szerették minden alkalommal keresni. A történelemben mindenütt a nyelv érdekeit, változásait, az eszmék történetével a szók történetét, a népek neveiben azok eredetét, rokonságát és a történelmi szókban, nevezetekben a történelmi leszármazást.

De erről utóbb kell szólnunk.

IV.

A történelem hagyományaival vagy más rokon tárggyal legtöbbször magánosan foglalkozó tudós, akármily kevésbé igyekezett is érintkezni a tevékeny élet dolgaival, a kor kívánataival és kérdéseivel, akármily önálló és sajátos lehetett is szokásaira nézve, mégis igyekezett megérteni az időket és a kor kívánatait arra a felsőbb és bensőbb életre nézve, mely az iskolában folyik. Az iskola kötötte az élethez. Az iskolában és körülte élt; ez is élet, s talán nincs egészen elveszve földileg az az élet, mely főképen itt folyik le . . . Mert a kit így érdekelt az iskola, sokat gondolkozott erről, a nemzet és emberiség komoly érdekében, a tudomány művelhetése végett.

Ezért, mikor már határozottan az iskolának kezdett élni, a tanításon kívül egyebet is tett az iskoláért. Így írta magyarból németre fordítandó feladatait (csak egy ív! 1851.), egyfelől ily czélből készítette Féd rus cz. alatt görög és római írók meséinek fordítását, mely műve több mással együtt kéziratban maradt, s talán lappang vagy eltévedt; így adta ki Szigeten laktában Columella munkáját iskolai olvasatás végett (Columellae de cultu hortorum liber. Sziget. 15 l.)

A fővárosi tudósokkal és nevelőkkel érintkezvén, részt vett abban a mozgalomban, mely a 40-es évek vége felé, főkép Tavaszi Lajos (Teichengraber) körül forgott, melyben kivált a két evangélikus egyház tanfőférfiai vettek részt. A Nevelési Emléklapok egy-két helye említi a nevét s egynémely dolgozatot közöl tőle.

Hogy ő maga mily kedvvel, módszerrel és hatással taníthatott,

eleinte a költészeti osztályban és másokban, utóbb a theologiai karban, mint a héber nyelv elemeinek helyettes tanára, majd a szigeti lyceumban, mint nyelvek és természettan és a debreczeni iskolában a m. nyelv tanszékén, könnyen elgondolhatni. Oly élénk lelkű, érzékeny, érinthető ember bír a tanító legfelsőbb tulajdonaival, a nagy eszmék értésével, szeretetével, szorgalommal és emberszeretettel, de könnyen elfeledkezik a mértékről, melyet ebben a legnemesebb és legnehezebb művészkedésben, a tanításban meg kell tartani. Sok tanítványain megmaradt az ő lelkének, tudomány- és hazaszeretetének nyoma. Sokan köszönhetik neki, hogy nemesebb irányú emberek lettek. És általában emelkedő lélekkel gondolhatnak vissza arra a szenvedélyességig fokozódó hévze, melyet nála a költők, a természet, kivált pedig a nyelv szépségei felmutatásában, a m. szógyökök elemzésében (l. alább) stb. tapasztaltak. Talán méltánylással azok is (ha még vannak), kiket a héber gyökök fejtegetése közben — melyet minden előjövő szónál felkeresett s más sémiekkal összevetett — az ily gyökök megtanulására kedvök ellen utasított és kötelezett. Az ő nem arányosan fejlett és munkálkodott testi-lelki tehetségei mellett, nem lehetett „egész emberre“ (mint Napoleon szerint Götthe, s még más, kevés lehetett). nem is tehetett egész hatást, — nem azt, hogy az iskolán és tanuló-szobáján kívül is szerepeljen (ez a korszerű szó) és szerepelni előkészítse azokat, kik úgy is csak tanítványai, nem növendékei voltak. Tudott élni, örülni . . ., de legjobb óráit magányban és az iskolában élte.

Hogy pedig milyen tanítói, iskolavezetési elvei voltak, mily ismerettel bírt a hazai iskolák és épen a felsőbbek (a körök nem voltak jól elhatárolva) hivatásáról, azokban az oktatás és nevelés, vagy fegyelmezés helyes módjáról, tanúsítja egy beszéde. A M-Szigeten 1841-ben tartott székfoglaló beszédet ma is tanulsággal olvashatjuk. (Nevelési Emléklapok 1847. II. 52. sköv. ll.) Ez időtáiban az iskola ügyében is megkezdődött a forrongás. Mint egyébütt, úgy itt is a reformálás, a multnak kisebb-nagyobb mértékben változtatása, vagy épen rohamos felforgatása volt szóban vagy tervben, nem épen ekkor, már a 30-as években kezdve. A német iskolázást kezdék újra megismerni, újra például venni; a hazainak egyoldalúságát a gymnasiumokban, gépiességét, korlátozottságát és alaptalan voltát az egyetemen, kezdték belátni és merték, ha nem igen fenn-

szóval is emlegetni. Rostálgatták az iskolai tanmódszert, fegyelmet, latin nyelv és melléktanai nyűgét stb. És szóba jött egy szabad, állami és egyházi nyomástól független egyetem megalapítása, evvel együtt tanító- és tanárképzés vagy nevelés. A mozgalomnak ez az ága L. és főiskolája köréből indult ki egyfelől; bár a főérdem a középponté volt. De csakugyan a legelső közt (1841) és igen erélyesen nyilatkozik e beszédben L., nem ugyan a rendszerről, a tudományok iskolai terjedtségéről, előadások soráról, a tudományszakok viszonyáról egyetemen, és effélékről; de mégis fontos dolgokról, a melyek ide is elhatnak. Az ide tartozó fő kérdések állami intézkedések, lényeges változások után voltak tárgyalhatók; csakis utóbb (1848) lettek tanácskozások és megoldás tárgyaivá. Ezekről legalább tüzetesen és közérdekűleg nem szólhatott; de szólott az anyaiskolákban (egykor oly kedves név) követendő tanításmódról, mely szerénte felolvasás nem lehet (felolvasási rendszer!), a reál- és humán tanulmányok kiegyezéséről, az ifju de örök realizmus nagyfontosságú harcáról, az ősi, de hasonlóan halhatatlan humanismus ellen (ih. 55. l.); arról, mily tévedésbe vitték az újabb idők a növendékeket és szülőket az úgynevezett kenyér-tudományok hasznosága és másfélék haszontalansága felől, azt követelvén, hogy mindjárt „az elemi betűzés után az ú. n. célravezető tanulmányát tanulhassa.“ Majd elítéli az u. n. tanúttatási „rendszer“-t, melynek „főgyámola a botozás és örök bürtönzési büntetés-módok“ voltak. Ezek helyett mindig az „alkalmazkodási rendszert“ ajánlja, melynek „kulcsa a tanítványok helyhezetése leereszkedés.“ És itt egy részlet következik, az ő sokféle színtől ragyogó, eszmével gazdag stíljával, melyben sok van túlzott és meg nem állható, de van a sok szép gondolat mellett rendkívüli melegség is, mely által a maga szeretetéről az iskolai ifjuság iránt teszen megragadólag bizonyosságot.

Hasonló hévvel, néhol dagályosan, keresett és alig érthető szólásokkal, de a dolog velejére nézve érthetőleg és jó felfogással szól, a „fegyrendszer“-ről, melynek ellágyulását épen nem kedveli és a reformerek által okozott nevelésbeli visszásságot erősen megrója. „A szerkezetek régibb alapjai megrendítették, az újak ingadozók s míg a fennálló iránti tisztelet és kiméletesség naponként hanyatlásra süllyed: mérséklett (így) javítók és dühös reformerek elszántan küzdenek az elvért, mely jelenben a század vezérczikke, idővel a his-

toria márván lapjára (így) annak díszkoszoruja vagy gyalázat-bélyege legyen“ (u. o. 59. l.) — „A tanrendszer elvetette mázsás saruit, el rejtélyes jeligékkel barkált (tarkabarka) nyegle süvegét, el mystikus palástját: de könnyű öltözete alatt hasztalan keresnéd a régi szorgalmat, kitartást, rendíthetetlen akaratot, nyomosságot és önfeláldozásokat“ (u. o.) „... a forradalom kanócza... éretlen szabadelvűség parittyáiból hányatott az ifjúság szívbástyái közé s lángba borítva annak gyúlékony részét, a hit és remény gyönyörű alkotványit.“ De végül a tanítónak szabadságot, önállóságot is kér és reményl, s emelkedett hangulattal mondja ki, hogy „a tanítói megjutalmazhatatlanság érzése“ teszi a tanító valódi érdemét. Ez emeli fel, ez teszi önkéntes áldozóvá. Így buzogva az ez időbeli (?) rohamos újítás és erkölcsi ferdtetés ellen ezekben mondja el mintegy tanítói s nevelői programját.

Ily hangokat még 1841. körül nem minden nap lehetett hallani; bár Hunfalvy, Tavasi és még egy-két lelkes tanító iskolai beszédeiben sok korszerű és komoly intő szót lehetett találni. A mi tudósunk a mit mondott, igyekezett valósítani is. A 40-es, sőt már előbbi évek is, főképp az anyaiskolák rendezetlen volta, nagyon is anyai szelidségű rendtartása, az oktatásban a kellő egymásután hiánya, a felsőbb és alsóbb körök összezavarása miatt, mozgalmasak voltak némely iskolákban. A „felsőbb tudományok“ hallgatására vidékekről betódult tanulók száma, épen az u. n. bölcselmi tanfolyam elején, özön volt. Az iskolákat vagy épen félreértett, vagy a félszeg liberalismus szempontjából hibásan felfogott, néha épen humorosan emlegetett úri szülék szokásból vagy legfeljebb — mint említők — a kenyértanulmányok végett hordták be gyermekeiket. Ezek aztán némely osztályokban oly népes és hatalmas vad csapatot formáltak, melyet tanítani lehetetlen volt — mint egy jeles államférfink szerint, ezekkel tanácskozni nem, csak hadat verni lehetséges. — Sehol korábban meg nem értették a reformok korának szabad — de ilyen távolba nem érhetőn hangzó — szózatát, mint némely nagy iskoláink vidékein. És sehol úgy félre nem értették, mint ez iskolák növendékei és természetesen ezek szülei körében. Így némely iskolában, némely időszakban, egy fékezhetetlen sereggé, egy megbirhatatlan hatalommá lett az ifjúság, néhol épen az éretlen rész, mely durvasággal és üldözőleg lépett fel minden nem kedvelt, vagy talán egyé-

niségeért, lágságaért, érdemei daczára is eltaposhatott tanító iránt, — a mellett, hogy a tanulásban csúfosan elernyedtt és alászállott. Egy némely anyaiskolában napi renden voltak a szelidebb tanárokkal való ujjhuzások. Egynémely tanszékéből egymás után több tanárt megszöktettek. Az új kor úgy hozta magával, hogy minden tekintély, tehát a tanítóé is, megtámadtassék, vagy ne pártoltassék. Ily időkhben csak félelemmel volt lehetséges tanítová lenni; és a gyenge testalkatú, izgékony, külső bajoktól könnyen elnyomathatott, tiszta lelkében bizva, bántalmak iránt kevésbé türelmes ember méltán agódhatott, kivált midőn e beszédét sajtó alá adta, forradalmi jelenségek között. Az ifjuság azonban kiméletes volt a gyengeségében is ártatlan nemes férfhoz. Lehettek tanítványai, kik zúgolódtak a sémi gyökerekért, mosolyognak ma is, ha a physika tanításának megkezdésekor 2—3 órán tartott rendkivül és talán kicsinyesen pathétikus előadásaira, vagy a nyelvhangok és érzések kapcsolatáról szólónak naiv gesticulatióira vagy máskor aesthesise elragadtatásában éneklésre fakadt tanítójokra emlékeznek. Az ifjuság nem mindig biztos megítélője a tanító érdemének; ez esetben az volt.

IMRE SÁNDOR.